

לפרשיות בהר ובחוקותי - בעלותם של אדם ואלוקיו/ הרב ראובן טרגין

(א) מיקום פרשיות בהר-בחוקותי בספר ויקרא

טרם נעיין בפרשיות אלו כשלעצמן, נעמוד בקצרה על היחס בין לבין שאר הספר. לעומת הפרשיות שלפניהן, אותן שמע משה מאוהל מועד, קבל משה את פרשיות בהר ובחוקותי בהר סיני. (1) מיקומם של פרקים אלה בספר ויקרא מובן לאור הקישור הקיים ביניהם לבין שאר פרקי הספר. א ב נ ע ז ר א משווה בין הגלות המוזכרת בפרק כה כעונש על אי-שמירת שמיטה (2) לזו המוזכרת בפרק יח כעונש על איסורי עריות. (3) בנוסף לכך, המצוות המחייבות את עם ישראל באחריות הדדית (4) מזכירות מצוות דומות מפרשת קדושים. (5) העיסוק בסוף פרשת בחוקותי בערכין (6), שהן נדרי הקדשה, מקבילה לתחילת הספר שתיארה קרבנות נדבה.

(ב) הקשר בין הפרשיות

ה ר מ ב " ן (7) מתייחס לקשרים הפנימיים של פרשיות בהר ובחוקותי. למרות המקור המשותף של הפרשיות, פסוק כו:מו מחלק אותן לשתי יחידות. היחידה הראשונה כוללת חוקים (פרק כה) והקללות הנובעות מאי-שמירתם (פרק כו). (8) היחידה השנייה - פרק כז - מתמקדת בהלכות ערכין. המרמב"ן מגלה גם מכנה משותף המקשר בין היחידות: ה י ו ב ל המשחרר גם רכוש מכור (פרק כה) וגם רכוש מוקדש (פרק כז). ננסה, בעיון מדוקדק בחוקים שבשתי הפרשיות, להרחיב את משמעות דברי הרמב"ן.

(ג) פרק כה

(1) שני רעיונות

פתיחת הפרק מייחדת את הדיבור בהלכות שמיטה, אולם מפסוק ט' עובר הדיון להלכות יובל. לתיאורה של שמיטה ויובל מצרפת התורה עוד חמש יחידות:

כה-ח- החזרת רכוש מכור באמעות גאולה או ביובל
כט-לד- החזרת בית מכור באמצעות גאולה או ביובל
לה-ח- רבית
לט-מו- שחרור עבד של עברי
מז-נה- שחרור עבד של נכרי

ארבע מתוך חמש היחידות האלו מתייחסות ליובל - שתי היחידות הראשונות מחייבות החזרת רכוש מכור ביובל ושתי היחידות האחרונות מחייבות שחרורם של עבדים - גם כן ביובל. (9)

האיזכור של יובל בארבע היחידות מבליט את ה ע ד ר ו ביחידה האמצעית האוסרת רבית. נראה שיחידה זו באה להדגיש רעיון נוסף המשותף לכל היחידות - ההתחשבות המיוחדת שישראל מחויב לגלות כלפי אחיו.

רעיון זה מודגש גם ביחידה הרביעית המבחינה בין הטיפול בעבד עברי לבין הטיפול בעבד כנעני.

היחידה מתחלקת לשני חלקים המוגדרים ע"י ההקבלה הקיימת בין פתיחותיהם וחתימותיהם. "לא ימכרו ממכרת עבד (פס' מב)" סוגר את החלק הראשון שפתח ב"לא תעבד בו עבד עבד (פס' לט)". בצורה דומה פותח ומסיים החלק השני בביטוי- "לא תרדה בו בפרך (פסוק מג ומו)". (10) החלק הראשון מחייב שחרור עבד עברי ביובל; החלק השני מעמיד שחרור זה מול דינו של עבד כנעני שמעבידים כ"אחזה לעולם". (11) הגבלת תקופת עבודתו של עבד עברי, הבולטת לאור העדר הגבלה דומה בעבד כנעני, מבטאת באופן ברור את הדגשת המסגרת של שני החלקים- האיסור להתייחס לעבד עברי כאל "עבד". מעבר לזכויות וחובות של בני אדם כלפי אחרים, על בני ישראל לזכור את האחוה המיוחדת הקיימת בינם לבין עצמם. כך בסיומת היחידה- "ו ב א ח י כ ס בני ישראל איש ב א ח י ו לא תרדה בו בפרך (פס' מו).

האחוה המיוחדת מתגלית כבר במוקד ההרצאה הראשונית של הלכות יובל. (12) התורה מכניסה ארבעה פסוקים, האוסרים אונאה (פס' יד- יז), (13) בין תיאורה של הלכות שמיטה ויובל (פס' א-יג) לבין הנמקתם וסיכומם של דינים אלה (פס' יח-כד). בצורה הדומה ליחידת העבדות, משתלבת יחידת האונאה תוך ההקשר הכללי תוך שימוש בחוקי יובל כדוגמא למכירה הוגנת.

התורה מחזקת את הקשר שבין יחידת האונאה לבין היחידה השלישית והרביעית (רבית והטיפול בעבד עברי), שבהן כבר ראינו את רעיון האחוה, על ידי השימוש הייחודי בביטוי "ויראת מאלקיך" המופיע בשלש היחידות כאחת (פס' יז, לו, מג), בניגוד לשאר בפרק.

אפשר לסכם ולומר שארבע היחידות הראשונות מתחלקות לשני חלקים הקובעים שני רעיונות שונים. החלק הראשון, הכולל את היחידות המתייחסות להחזרת רכוש מכור, חוזר על החיוב להחזיר את הרכוש ביובל ומוסיף חיוב לאפשר את גאולתו. התורה מציגה דינים אלו כביטויים להגבלתה של בעלות האדם- "והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי כל הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי. ובכל ארץ אחזתכם גאלה תתנו לארץ (פס' כג-ד)". החלק השני, הכולל דיני רבית וטיפול בעבד עברי, מתאר את האחוה המיוחדת שצריכה להתקיים בין בני ישראל. כאן מוצג יובל כביטוי לאיסור לנהוג בעבד כעברי כבעבד.

2) ה י ח ס ב י ן ש נ י ה ר ע י ו נ ו ת

שני הרעיונות האלו קשורים מחשבתית וטכסטואלית. שניהם מבטאים שבעלותו של ה' מגבילה את זו של האדם. כמו ש"הארץ לא תמכר לצמיתות כי לי כל הארץ", כך אי אפשר להחזיק ביהודי כרכוש "כי עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים (פס' מב)". (14) בנוסף לכך, ההכרה בכך שחירות האדם תלויה ברחמיו של ה', צריכה להביא את האדם לרחמנות כלפי עבדיו וכלפי אנשים אחרים שעימם הוא בא במגע.

היחידה החמישית, המתייחסת לעבד הנמכר לגר תושב, מקשרת בין שני הרעיונות. העדיפות הראשונה היא שקרובי העבד, אפילו קרובים רחוקים, ירחמו עליו וישלמו עבור גאולתו. תנאי ואמצעי הגאולה, שביחידות הראשונות ביטאו את הגבלת בעלותו של האדם, מבטאים כאן את האחריות של כל אחד למשפחת ישראל. (15)

במידה שלא מופיע גואל, מתנה התורה תנאים לעבודתו. "לא ירדנו בפרך לעיניך (פס' מג)". רדייה בפרך של גר תושב באחיו צריכה להפריע לבן אדם באופן דומה לרדיה מקבילה שלו

באותו אה (פס' מג , מו). בנוסף ישוחרר העבד ביובל "כי לי בני ישראל עבדים; עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים (פס' מה)."

ד) פרק כז

בעלותו הבלעדית של הבורא שראינו בפרק כה, מיושמת פרק כז בנדרי הקדש. על אי-האפשרות להקנות בן אדם, חוזר הפרק תוך כדי הבחנה בין המקדיש את רכושו לבין המקדיש את גופו. (16) רכוש המוקדש נתפס כרכושו של הקדש- גאולה קיימת רק כאפשרות המחייבת את הפודה בתוספת חומש. אפשרות נוספת היא מכירת הרכוש למישהו אחר. לעומת זאת, להקדשה עצמית יש רק פתרון אחד- גאולה עצמית. החזקתו של אדם ברשות הקדש - וקל וחומר פדייה ע"י אחר - אינן אפשריות. (17) אפילו הקדש לא יכול להחזיק בן אדם. (18)

כמו כן, מוגבלת היקפה של שליטת הקדש ברכוש. לעומת בהמות (הראויות לקרבן) וחרמים שאינם ראויים לפדיון, קרקע המוקדשת חוזרת לבעליה בגאולה, ובתנאים מסוימים (19) גם ביובל. בעלותו של הקדש, כמו בעלות הדיוט, מוגבלת לאור הבעלות הטוטאלית של הבורא.

אי-חלות הקדשת בכור (פס' כו), מובנת לאור כל הנ"ל. יציאת מצרים שהיוותה בסיס לבעלותו הבלעדית של ה' בעמו ישראל ומנעה את החזקתם בידי כל גורם אחר, זיכתה אותו גם בכורות מלידתו..(20)

מכאן אנו רואים שלא רק האיזכור של יובל מקשר בין שתי הפרשיות, כפי שציין הרמב"ן, אלא גם עיסוקם המשותף בהגבלת הבעלות האנושית בקרקעות ובבני-אדם.

הערות:

(1) כה:א, כו:מו, וכז:לד. יש הקבלות מעניינות בין פרקים אלו והיחידה האחרת בספר שמקורה בסיני- פרקים ו-ז (ע' ז:לח).

(2) כו:לד-ה. ע' גם הערה 8.

(3) יח:כד-ל.

(4) כה:ו, י, יד, לד, מט.

(5) פרק יט. ע' במיוחד ההקבלה בין כה:יד, יז לבין יט:לג.

(6) פרק כז.

(7) כז:א.

(8) כו:לד-ה. ע' גם אבות ה:ט, תוה"כ ד:ג, ורש"י כה:יח המקשרים בין שבעים שנות הגלות לבין שבעים השמיטות שהזנחו בימי בית ראשון.

(9) הכותרת של שמיטה ומרכזיותו של יובל שימשו בסיס לקישורם של אבן עזרא והחזקוני בין ההתייחסויות לשבת ומקדש שבסוף הפרשה (כו:ב) להלכות שמיטה ויובל שבראשיתה. הזיהוי של שמיטה ויובל כשבת וקודש בנויה על תיאורה של התורה של: שמיטה כ"שבת הארץ" (שבע פעמים) ויובל כקדוש (שתי פעמים). ההצעה השנייה של האבן עזרא- שבת והרגלים- קושרת את הפרשה בחזרה לנושאי פרשיות קדושים/אמור.

(10) ע' תנה"כ לדוגמאות לאיסור הזה.

(11) רבי עקיבא ושמואל הבינו שהתורה אוסרת שחרור עבד כנעני (גיטין לח:). עמדתם מובנת לאור ההקשר הכללי של היחידה המתארת את שחרורו של עבד עברי כטובה מיוחדת הנעשית עבור את. שחרור דומה של עבד כנעני מטשטשת את ייחודו של העבד העברי.

(12) הקבלה זו מבססת את עמדתם של חז"ל שקישרו בין רבית ואונאה (ב"מ סא.).

(13) ליחידה זו פתיחה וחתימה אחידה- "לא תונו איש את אחיו." למרות האפשרות להצדיק אונאה על בסיס התנודות בהיצע וביקוש, אוסרת אותה התורה כי אינה תואמת את הדרך שמתנהגים עם אחים. ביחס לשאלת סיווג אונאה כגזל או כפרשה נפרדת, ע' ב"מ סא., פני יהושע נו., שט"מ סא., רמ' מכירה יד:טו-יז, וספר המכריע מז.

(14) ביטויים דומים מופיעים בקשר לאונאה (פס' יז) ורבית (פס' לח).

(15) חז"ל יישמו את דין הגאולה לכל העבדים (קד' יד:). למרות זאת, חשוב להשים לב לכך שהתורה כתבה את הדין בקשר לעבד הנמכר לגוי ואמה העבריה (שמות כא:ד). כנראה שעשתה זאת כדי להדגיש את הסמפטיה המיוחדת המגיעה לעבדים אלו ספיציפית.

(16) הבחנה זו מחוזקת ע"י הפסקת המסורה בין פסוקים ח' וט'.

(17) הרמב"ם סיווג הל' ערכין יחד עם הל' נדרים. ערכין דומים לנדר, ולא להעברת בעלות. (ע"ע הל' ערכין א:א).

(18) חז"ל הסבירו את פס' כח המכירה בבעלותו של הקדש באדם במקרה של עבד כנעני (ערכין כח.). באופן דומה חז"ל השוו את המעמד ההלכתי של עבד כנעני לזו של קרקע (קדושין כב.; מגילה כג:). ניתן להבין את כל הנ"ל לאור הקשרים בין פרקים כז וכח.

(19) התורה מחלקת בין שדה אחזה לבין שדה מקנה. רק שדה אחזה יכולה להשאר בידי הקדש. בשום אופן לא יכול הקדש להחזיק לעולם בשדה שלא הוקדשה על ידי בעלה המקוריים.

(20) ע' ערכין כט.